

POSUDEK VEDOUCÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Zuzana Schreiberová, Tragédie pronásledování, romance úspěchu. Historické narativy a politiky identity současných pražských židovských komunit, FHS UK, KOA, Praha 2013, 126 stran

Předkládaná diplomní práce má neoddiskutovatelně vysokou úroveň: zakládá se na poměrně jasně rozmyšleném teoretickém základě, který autorka následně aplikuje na rozsáhlý empirický materiál. Práce jasně odpovídá na stanovené badatelské otázky, je výborně strukturovaná a má velmi dobře propracovanou argumentaci. Nesporným přínosem je rovněž samotné zjištění, že navzdory věroučným a ideologickým sporům jsou historické narativy různých židovských náboženských skupin v Čechách velmi podobné, a to jak na rovině probíraných tematických celků, tak i konkrétních narativních postupů a figurativních nástrojů. Tomuto konsensu se vymyká především silně metanarativně zatížená problematika haskaly a asimilace, která je de facto jedním z definičních parametrů míry ortodoxie českého judaismu a k níž se v posudku ještě vrátím. Hned na počátku je také zapotřebí ocenit jazykovou kvalitu práce, která již v průběhu psaní nápadně kontrastovala s tím, jak vznikají výsledné verze diplomních prací u většiny magisterských studujících. Práce je napsána elegantním a jasným stylem, zcela bez chyb a navíc s drobným literárním bonusem pro pozorného čtenáře. Vzhledem k tomu, že hlavní analytickou osou práce je historický narativismus a politiky paměti ve vztahu k identitotvorbě v znesvářených židovských náboženských komunitách, nebudu zajisté jediná, kdo docení jemná rýpnutí v podobě židovských anekdot uvozujících kapitoly nebo informací o ortodoxních názorech a zázračných schopnostech Chatama Sofera. Pozitivní stránkou práce je právě i osobní zaujetí a reflexe vlastní pozice v rámci studovaných skupin – a to nejen proto, že insiderství autorce vůbec umožnilo provést výzkum, především samotná interview a dostat se k potřebným materiálům. Současně se však autorka dokázala vyvarovat toho, že by za modelové čtenáře práce považovala pouze další zainteresované a pokládala celou problematiku za samozřejmě srozumitelnou. V úvodních kontextualizačních kapitolách se naopak podrobně věnuje poválečnému vývoji českého židovství, charakterizuje jednotlivé proudy judaismu vyznávané na území dnešní ČR a přibližuje důvody a průběh krize na pražské židovské obci v dubnu 2004, která mimo jiné vedla i k zvýšené produkci textů o minulosti českých židů v periodických zainteresovaných stran. Ve zkrácené a zhuštěné formě by každopádně stálo za to hlavní výstupy práce publikovat.

Na konceptuální rovině autorka spojuje paměťová studie a historický narativismus, přičemž historické vyprávění má představovat jeden ze způsobů vytváření „společné, sdílené paměti a vědomí skupinové příslušnosti a sounáležitosti“ u různých židovských komunit (s. 14). Konkrétně pak podrobuje rozboru narativní a stylové roviny utváření příběhů dějin českých židů, které sleduje ve člancích publikovaných v periodických židovských komunit a v rozhovorech s jejich představiteli a představitelkami. Nepřekvapivě se hlavním

východiskem narativistické analýzy staly v českém prostředí populární práce H. Whitea, především *Metahistory* a *Tropika diskursu*; z jednotlivých whiteovských kategorií se autorka soustřeďuje na výběr událostí a vytváření jejich sledů v rámci tzv. kroniky, na zápletkování, tropologii a stylistické a figurativní prostředky uplatňující se v historickém příběhu českých židů.

Tento teoretický rámec aplikuje v částech následujících po čtvrté kapitole, které představují analytické jádro práce. První z částí je věnována „společným tématům“, která se objevují napříč židovskou časopiseckou produkcí. Již ve článcích popisujících holocaust jako (primárně) individuální příběh se setkáváme s překvapivými shodami ve figurativních prostředcích stejně jako ve způsobech sestavování kroniky či utváření zápletek. V příbězích přeživších – pokud se nejedná o ukryvané děti – se dominantně prosazuje motiv aktivity a s ní související rezistence (ať již formou přímého odboje či ve smyslu schopnosti odolávat extrémně nepříznivým podmínkám). Autoři statí se dále hlásí k prvorepublikovému vlastenectví a občanství a kladou důraz na solidaritu prostupující život v koncentračních a vyhlazovacích táborech a na snahu zachovat (si) lidskou důstojnost a zdání normality každodenního života. Tyto motivy jsou přitom přítomné bez ohledu na míru reformismu či ortodoxii komunity, jež dané periodikum vydává. Kromě samotného zjištění, že jsou tyto příběhy dominantně zápletkovány jako romance (ať již se šťastným koncem daným individuální hrdinskou aktivitou či „odloženým“ zadostiučiněním) a podstatně řidčeji jako tragédie či satiry (do nichž by bylo o poznání obtížnější zapojit prvek hrdinství a aktivity) a že napříč židovskými periodiky rovněž široce sdílejí použité metafory a metonymie, považují za velmi přínosnou poznámku, kterou autorka pronáší pouze na okraj. Týká se toho, jak motivy z příběhů o koncentračních a vyhlazovacích táborech (především detaily o extrémních životních podmínkách, hladu či sensuálních vjemech) migrují do narativů jiných skupin přeživších židů, např. vojáků či dětí ukryvaných majoritní populací a stávají se sdíleným interpretačním rastroem židovských komunit a současně možností, jak vlastnímu utrpení dodat etiketu „pravé oběti holocaustu“. Málo rozpracován je podle mého názoru poslední odstavec této podkapitoly, který se týká figurativních pojmenování označení holocaustu „jako takového“ (holocaust jako cesta, holocaust jako břemeno) a mohl by ukázat na silnou metanarativní rovinu spojenou s holocaustem, o níže se ještě zmíním v závěrečných kritických poznámkách.

V příbězích „zapomenutých umělců“, což je druhý typ historické reflexe, s níž se v časopisech setkáme, pak již vystupují prvky velkého příběhu dějin českých židů. V textech se shodně klade důraz na modernizační efekty související s emancipací a asimilací židovského obyvatelstva. Židovští výtvarníci jsou popisováni jako potomci asimilovaných elitních rodin s vysokým kulturním kapitálem, kteří dokázali překročit český kulturní a společenský mainstream, stali se nositeli uměleckého progresivismu, tolerance a dialogu mezi etniky a náboženstvími. Kromě romantického zápletkování se navíc v tomto korpusu textů uplatňuje i nápadně shodná topika, která je dokonce dotažena až k používání analogických obrátů a celých vět.

Naplno jsou historické narativy českých židů zapojeny do statí o zaniklých židovských komunitách, v nichž se navíc také prolínají s velkým příběhem českých dějin. Jako zásadní události jsou do kroniky zařazeny různé formy odolávání útlaku před nástupem osvícenství,

za zlom se pak považují josefínské reformy a rozvoj asimilace. Na pozadí procesu asimilace se odehrávají příběhy o individuálních hospodářských úspěších, vlastenectví, občanské uvědomělosti a společenské angažovanosti židovského obyvatelstva. Ty pak krystalizují v romanticky zápletkovaných biografických črtách židovských průmyslníků, kteří jsou představeni jako typičtí nositelé modernizace, technické inovace a občanského zrovnoprávnění či dokonce přímo česko-židovského dialogu. Romance úspěchu, jimž protičeí samotný tragický zánik židovských komunit jen zdánlivě, jsou v některých statích završeny popisem symbolických snah o nápravu křivd, ať již ve formě přestavby Hagiboru, záchran zničených synagog a hřbitovů či pátrání po osudech svitků Tóry.

V páté kapitole autorka podrobuje rozboru dvě roviny, na nichž nepanuje mezi ortodoxními a reformními židovskými komunitami shoda: haskalu a s ní související proces asimilace a emancipace českých židů. V reformním narativu se haskala chápe jako „přirozený“ důsledek vnitřního vývoje židovství a především racionální aktivity samotných židů, která se staví do narativního kontrastu např. k „pasivnímu“ a „tmářskému“ chasidismu. Nepřekvapivě se pak chápe jako svého druhu synekdocha všech sociálně emancipačních a demokratizačních procesů v moderních dějinách euroatlantické civilizace. Ortodoxní narativ zařazuje asimilaci to vývojové řady vedoucí k holocaustu a chápe ji jako důsledek externího tlaku, de facto vydírání židů státní mocí, jež vedlo k potlačení tradičních židovských identit a hodnot.

Protikladnost těchto narativů se pak potvrzuje i v šesté kapitole analyzující rozhovory s představiteli židovských obcí. Jakkoliv zde vstupují do „kroniky“ nové události a osobnosti, celkově však i zde převládá zápletková romance a velký důraz na asimilovanost českých židů a jejich pokrokovost západoevropského stříhu, která měla vést až ke konkurenčnímu vztahu s majoritou. Na rozdíl od publikovaných článků se v rozhovorech takřka vůbec netematizuje holocaust. Podle příslušnosti k různým směrům judaismu pak narátoři a narátorky konceptualizují haskalu, připisují různou míru racionality, modernismu, pokrokovosti či tradicionalismu historickým osobnostem (Rabbi Löw vs. Mordechai Maisel ad.). V této souvislosti je rovněž zapotřebí docenit, že autorka jednotlivé narátory a narátorky ve výkladu cíleně neanonymizuje, naopak jasně popisuje jimi deklarované věroučné pozice; v tomto případě by bylo spíše humorné, kdyby dotazovaní ve výkladu vystupovali pod akronymy typu KES nebo SW.

Až potud se zdá konceptuální rámec předkládané diplomní práce i jeho aplikace na konkrétní empirický materiál zcela neprůstředný. Přesto mě během čtení napadlo několik kritických postřehů, které by napomohly argumentaci dále rozvíjet, např. za účelem publikace části diplomové práce ve formě odborné studie.

1. Za nikoliv okrajový problém považuji to, že se na počátku práce zmiňuje produkce paměti a kolektivní identity jako analytická osa rovnocenná s historickým narativismem. Nejedná se ovšem spíše o předpoklad celého pojetí, který pak nemá velký vliv na další výklad? Neukazuje se vlastně nakonec – trochu neplánovaně –, že kategorie identity a paměti jsou příliš vágní a „měkké“ na to, aby s jejich pomocí mohl být dotyčný empirický materiál

interpretován? Pro další výzkum by rovněž stálo za to zjemnit výchozí halbwachsovský rozvrh a promyslet dosud jen letmo zmíněné koncepty Aleidy Assmann, především problematiku utváření a fungování židovských náboženských komunit jakožto *Errinnerungsgemeinschaften*.

2. Obecně zůstává poněkud nedovysvětlen vztah mezi historickým narativismem a produkcí kolektivní paměti, resp. není zcela jasné, jak tyto koncepty nosně propojit. Produkuje se paměť historickým psaním? Pokud ano tak jak? Do jaké míry mohou autoři a autorky do obou procesů cíleně zasahovat? V jakém vztahu je v tomto pojetí historie k paměti? Má se jednat o neslučitelné kategorie, jak tvrdili Halbwegs a Nora? Analyzované články jsou literarizovanou a fragmentarizovanou formou historie a zároveň součástí i nástrojem paměti? Naznačuje věta o tom, že „z minulosti paměť vybírá pouze to, z čeho může učinit opěrné body přítomnosti a její součástí je pochopitelně i zapomínání toho, co do pozitivního obrazu dané skupiny nezapadá“ (s. 9), nějakou paralelu mezi utvářením paměti a „kroniky“? Neutváří se ovšem kronika podle Whitea podle zcela jiné „logiky“ a z jiných důvodů než jako prostředek prosazení zájmů konkrétních skupin?

3. Přestože historický narativismus, tropologie a stylistická analýza jsou nakonec hlavními osami výkladu, je otázkou, zda se autorce plně podařilo využít potenciál těchto konceptů. Kdybychom zůstali pouze u Whitea (což už je samo o sobě redukce, poněvadž si lze představit, že by právě do tohoto typu analýzy šla nosně zapojit třeba „efekt skutečnosti“ a jiné narativistické analytické nástroje), tak v práci vlastně nejsou použity Whiteovy kategorie, jako např. „styl argumentace“. Trochu nedotaženě působí rovněž nakládání s kategorií „stylu ideologického zakotvení“ stejně jako samotné „metanarativity“. Přitom právě metanarativita by byla skvělou rovinou, na jejímž základě by bylo možné propojit teleologii historického příběhu českých židů s ideologickými předpoklady jednotlivých proudů judaismu. Zásadní by pak byla otázka, jakou metanarativní funkci plní např. haskala či holocaust. Podle mého názoru je rovněž škoda, že autorka nevezala v potaz jiné Whiteovy texty, především diskusi týkající se přímo limitů reprezentací a zápletkování holocaustu, problematiky middle voice a klasického realismu (hlavně přelomovou stať *Historical Emplotment and the Problem of Truth*). Ta by totiž poskytla skvělý kontrast k analytickým výstupům předkládané diplomní práce a do budoucna by ji určitě stálo za to vzít v potaz.

4. Dále se trochu potýkám s otázkou, v jakém vztahu jsou vlastně studie z časopisů židovských komunit k historiografii, na níž White kdysi uplatnil své koncepty. V tomto případě se totiž nejedná o texty, které by si nárokovaly vědeckou autoritu a legitimitu (nebo ano?); spíše jde o drobnější literární útvary, v nichž se více či méně uplatňují fragmentarizované prvky historických meta/narativů a kde se autorita produkuje jinak. Samotný „žánr“ zde také nemusí být zcela bez významu – kdybychom se třeba zamysleli nad tím, zda životní příběhy „zapomenutých židovských výtvarníků“ byly (nereflektovaně) napsány tak, aby odpovídaly žánrovým očekáváním kladeným na biografii umělce, mohlo by se nabízet vysvětlení, proč jsou výrazové prostředky v jednotlivých textech tak nápadně shodné. Podobné se totiž mohou vyskytovat i v biografiích „nežidovských“ umělců.

5. Také mi není zcela jasné, jaký vztah k narativistické analýze mají tzv. „témata“ vyjádřená prostřednictvím událostí participujících na kronice (s. 41), jejichž výskyt autorka analyzuje. Jakou roli hrají tato „témata“ v meta/narativech?

6. Pro případnou publikaci by rozhodně stálo za to rozmyslet, s čím spojit fakt, že se při vyprávění používají právě nějaké a ne jiné jazykové prostředky a tropy. Tato rovina zatím z práce zcela vypadla, ale třeba metaforika vodního živlu („splynutí“ s většinou) a stejně tak i jiné figury mohou mít specifický kognitivní a performativní potenciál, mohou poukazovat na určité preferované významy, mohou být nástrojem konkrétního sociálního jednání.

7. Poměrně zásadní je podle mého názoru také to, že práce od počátku vychází ze dvou typů pramenů – statí publikovaných v periodických židovských náboženských komunit a rozhovorů s narátory a narátorkami. Díky tomuto rozvrhu pak autorka věnuje poměrně rozsáhlý prostor rekrutaci či vedení interview. Celkově ale není jasné, v jakém vztahu jsou k sobě oba typy materiálu? Na některých rovinách si výsledky jejich rozboru odpovídají (romantické zápletkování ad.), na některých se zase liší (absence holocaustu jako stěžejního tématu). Jasný je také posun v tom, že narátoři a narátorky poměrně expresivně používají jazykové figury a byli (na)vedeni k tomu, aby vyprávěli historický příběh jako celek a nefragmentarizovali ho. O čem ale tyto podobnosti a rozdíly vypovídají a proč oba typy materiálu srovnávat? Nešlo by třeba na základě jejich srovnání poukázat na to, jak se elitní intelektuální rozvrh (především u ortodoxního narativu) trivializuje a modifikuje v „průměrné“ časopisecké produkci, kde do něj (zdánlivě zcela „samozřejmě“) vstupuje tolik dalších rovin, že se snadno může obrátit ve svůj vlastní opak?

8. Tím se dostáváme k poslední problematice rovině, která je však také významná a mohli bychom se jí věnovat i během obhajoby. Práce celkem jasně ukazuje, že český judaismus obecně charakterizuje zvýšená míra konfliktnosti. Volba zápletky, utváření kroniky i zvolené jazykové prostředky jsou ovšem – až na několik profilujících výjimek typu haskaly a asimilace – ve všech analyzovaných textech i rozhovorech nápadně podobné. Až překvapivě podobné! Autorka na několika místech velmi přesvědčivě vysvětluje, z jakých konkrétních situací mohou plynout případné rozdíly (např. „nejčastěji se příběhy přeživších, které se rovněž vyznačovaly největší expresivitou, často i tragickým a satirickým zápletkováním objevovaly v Židovských listech vydávaný občanským sdružením Magen“ v době jednání týkajících se Hagiboru; zařazení příběhů vojáků do Židovských listů souvisí s kritikou oficiálních politik vzpomínání; v časopise Maskil se uplatnilo romantické zápletkování holocaustu s ohledem na současnost, protože se ve skryté terezínské synagoze jednalo o akt bat a nikoliv bar micva; v Židovských listech se nevyskytují texty o zapomenutých umělcích, protože se opět jedná o určitou formu kritiku kulturní politiky pražské kehily atd.). Jak však vysvětlit tak nápadné shody? Co může stát v pozadí takového konsensu? Tato otázka je možná na celé diplomní práci nejpálčivější a napadne bez nadsázky každého, kdo si ji přečte. Proč navzdory všem věroučným rozdílům panuje taková shoda na zápletkování holocaustu, stejně jako ve způsobu, jak se podávají příběhy zaniklých komunit a zapomenutých umělců? Jak to že na stránkách ortodoxního periodika vedle sebe nalezneme úvahy o „pasti asimilace“ a chválu progresivismu a inovativních činů židovských umělců a podnikatelů, které

přispívaly k asimilaci a navazovaly na společenskou emancipaci židů? Čím to je, že se kronika příběhu konstruuje v případě židovských komunit tak podobně, proč je i zde emancipace a asimilace tak zásadním předělem a pokrokovost, vlastenectví či občanská uvědomělost tak neproblematickou hodnotou? Máme tento konsensus spojovat s poměrně krátkou obnovenou existencí reformních proudů a poměrně perzistentním „ideovým podhoubím“ českého judaismu z doby před rokem 1989? Patrně nikoliv. Nebo máme spíše předpokládat vliv externích faktorů? Částečně by nám mohla pomoci zodpovědět tyto otázky rovina výše zmíněných žánrových pravidel a určitých intertextů spojených např. s uměleckou biografií. Co když jsou i reprezentace holocaustu v židovských periodících výrazně ovlivněny podobnými „vnějšími“ faktory? Co když se do způsobů, jak se vypráví příběh českých židů, promítaly a promítají v daleko větší míře, než se zdá na první pohled, ideologie zmítající celou českou společností? Ideologie kapitalismu, pracovního výkonu, liberálního individualismu, genderového řádu, zdravého rozumu, zdravého těla, racionality, demokratizace, modernizace, pokroku humanity, občanských a lidských svobod, pokroku vůbec? Nemohou právě s nimi souviset romance úspěchu inovativních židovských průmyslníků a umělců, příčinných obchodníků za první republiky stejně jako hrdinů, kteří jen díky vlastní aktivitě a síle přežili peklo, aniž ztratili vlastní lidství? Co když jsou právě tyto ideologie tím, co překlenuje rozdíly a propůjčuje zdánlivě rozporným příběhům zdání neproblematičnosti? Co když židovské komunity nemají a ani nemohou mít vlastní historický příběh ve své moci? Neukazuje právě problematika narace a jazyka, že bychom český judaismus měli chápat jako subkulturu, která „splýnula“ s českou společností mnohem víc, než se zdá na první pohled?

Last but not least, celá práce otevírá ještě jednu významnou otázku, totiž po vztahu mezi konsensuální romancí směrem „dovnitř“ a konsensuální tragédií směrem „ven“. Tyto politiky by však bylo možné analyzovat pouze na základě zcela jiného pramenného korpusu.

Výše zmíněné kritické postřehy však považuji spíše za podnět k diskusi během obhajoby a dalšímu bádání; rozhodně nic nemění na celkově vysoce nadprůměrném charakteru předkládané práce, kterou proto doporučuji k obhajobě a navrhuji hodnotit stupněm **výborně („jednička“)**.

Praha 25. srpna 2013

Lucie Storchová